

Rideg István

Hogyan dolgozta fel ugyanazt a karcagi mondát Szűcs Sándor, Móra Ferenc és Körmendi Lajos?

A karcagi mondának, a *Mákos Balázsnak* három feldolgozását ismerjük. 1977-ben szinte egyszerre jelent meg az ifjúságnak írott Szűcs Sándor-könyv, a *Régi magyar vízivilág*, és benne a *Mákos Balázs*, illetve Móra Ferenc műve, a *Titulász bankója*, benne *A karcagi mák*.¹ Körmendi Lajos „mondája”, a *Mákos Balázs* 2001 tavaszán jelent meg az *Esőben*.²

A *Mákos Balázs* című Szűcs-elbeszélésben, mely romantikus túlzásoktól sem mentes, a főhős egy fortélyos elméjű családos nincstelen zsellér, aki a „mocsári nádrengetegben élelmeskedve mint halász, csikász, madarász tengette a maga és családja életét.” A környékbeli városok határán is a mocsári szigeteken, hátakon, itt is, ott is mákot vet: csodás dolog – tizenkét zsákkal takarít be a termésből. Akkor, amikor történetesen a szolnoki basa be akarja szedni a jövő évi harácsot is, Karcagon, többen, így Balázs is a templomba menekítették a „himihumijaikat”. A kapzsi basa azonban kinyitatta az öreg bíróval a templom ajtaját. Ekkor egy váratlan fordulat elhozza Mákos Balázs szerencséjét. „Az elszontyolodott Balázs az égő gyertyát a mákos zsákok szájához tartotta. De a basa éppen csak beléjük pillantott, s ordítva futott ki a templomból, mintha sással metszenék a fenekét.” Csodába illő, hogy katona létükre puskapornak nézték a mákot. S mivel „a menekülés közben elhullajtott sok drága portéka meg pénz a város három esztendei adóját is bőven kifutotta”, harmadjára az is csoda: Balázst „megválasztották holtáiglan való tanácstaggá.”

Móra Ferenc *A karcagi mák* címen dolgozta fel a népmondát. Móra Ferenc mesévé formálja az alaptörténetet: kedvessé, humorossá, hogy a legkisebbek is otthonosan érezzék magukat benne, s könnyen azonosulni tudjanak a főhőssel.

Mézes Gergely gondolt egyet, s mindenét pénzzé tette, ötven aranyát a szövege bélésebe rejtette. „– Nem szántok-vetek többet a töröknek, szomszéd – mondta nagy boldogan. – Inkább elmegyek a Mátrába szénégetőnek. „El is indult, ám abban a pillanatban, amikor „lehajolt egy talált mákfejért”, „lecsapott rá valami bolond sas, s elvitte a süvegét. El ám, ami benne volt is: az aranyát is meg az esztét is szegény Gergelynek.” „Nagy komolyan” mondta: „Mákos gazda lesz belőlem ezután.” „Az árokparton, útszélén, gypűk mentén szórta el a talált mákot”, s egyszer a török hírére ő is behúzódik a templomba a két tarisznya mákjával. Dicsekedett vele. Vidáman érkezik a szolnoki bég, Kilicsár is. „– Szép jó napot, karcagiak, kinyitjátok-e az ajtót, vagy lakatost hívassunk?” – így kedélyeskedik. A karcagi bíró bizakodik a megegyezésben, de váratlan fordulat következik be: Kilicsár-nak „a két tarisznyán akadt meg a szeme.” Szokatlan, váratlan eset. Savanyú Mézes Gergely megfenyegeti az előtte álló törököt. „– Puskapor biz ez, hékám, s ha el nem kotródtok innen, úgy csapom bele az égő gyertyát, hogy a hetedik határban se szedjük össze a kezünket-lábunkat. (A szeme tán még jobban tüzelt Mézes Gergelynek, mint a gyertyája, s a bégnek

1 Szűcs Sándor: *Mákos Balázs*. In: Szűcs Sándor: *Régi magyar vízivilág*. Magvető Kiadó, Budapest, 1977. 150–157. p.; Móra Ferenc: *A karcagi mák*. In: Móra Ferenc: *Titulász bankója*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1977. 126–129. p.

2 Körmendi Lajos: *Mákos Balázs*. In: *Eső*, 2001. 1. sz. 103–108. p.

reszketés állt minden ízébe.) – Ne bolondozz, ember! -rikoltotta ijedten, s vak rémületében úgy lódult ki a templomból, hogy meg se állt, míg a paripájára nem kapott. A katonái utána porzottak, s tán Szolnokig se mertek a hátuk mögé nézni.”

Móra mesevilágában már egészen természetessé szelődül mindaz, ami a Szűcs-féle írásban csupán valószerű elemekhez kapcsolódó csodás mozzanat. Móránál a törökök már a három arannyal, ezüsttel megrakott tevét is ott felejtették félelmükben. Meglesz a nagy jutalom is a nagy bátorságért. „A karcagiak abból kettőt hazaküldtek Debrecenbe, a harmadikat pedig terhestől odaítélték a mákos gazdának. Aki egyszerre Édes Mézes Gergellyé változott, s a főbíró mellett kapott helyet a tanácsban.” Móra jókedvű humorral a jólelkűség modellezésével fejezi be a legkisebbekhez szóló tanító-nevelő meséjét.

Ezek után mondani valami újat: új interpretációt igénylő írói feladat! Körmendi nem tesz egyebet, mint nagy művészi erővel nagykorúsítja a történetet. Realista megoldást talál, öt jelenet (életkép), lírai mozzanat összefűzésével. Körmendi igazolja, hogy a hagyományos témák újrafogalmazhatók, új tartalommal tölthetők meg, és hozzáigazíthatók a közösség, a kor újabb elvárásaihoz.

Körmendi Lajos hőse nem zsellér, hanem gazdálkodó. De amolyan, a közösségből kinézett, kivetett, „galuskásan” beszélő, „*kis liphec³ ember volt*”. Az első jelenetben a Túzok-laponyagon (a Karcag határában lévő mai Kis-Gergely-halmon, vagyis egy a környezettől alig kiemelkedő enyhe domborulaton, valamikor a tűzokok gyülekezőhelye lehetett) nézegeti az aranyló kalászsokat, és fogadkozik: „*Most megalapozza a jövőjét!*”

A második jelenet neve: *Karcagújszállása*. Az író minden jelenetnek helyneves címet ad, és alá vignettát ír. Ebben az olvasót helyismerettel hangolja rá a folytatásra. Az olvasó így maga is beavatott lesz, és sok mindent el tud képelni a korról.

Amint a férfi a házak közé ért a természettel („*Két jármos tinó küszködött a teherrel!*”), tervezgetni kezdett: „*Elképzelte egy asszonyt, aki esténként várja őt, ételt tesz elé, utána pedig kedvesen birbitél⁴ a mellkasán.*” Álmai azonban pillanatok alatt szertefoszlanak, mert Karcagújszállása utcáján a fosztogató törökök elrabolják a termését és a két tinóját.

Az író így indokolja meg a férfi elkeseredett, sorsdöntő elhatározását (a táj beszélő táj):

„*A férfi a porban térdelt, könnyezve verte a földet.*

– *Örökös ángária⁵ az életünk! Egy szem búzát sem vetek ezután!*

Erősen cirkalmazott volt az ég.”

A harmadik jelent neve: *Gergely-halom*. A „*kis liphec ember*” mintha az eszét veszítette volna a köztudatban, él, ahogy tud: mákot vet mindenfelé. (Már Szűcs Sándornál olvastuk ezt a motívumot, csak ott nem volt így megindokolva.)

„*Bevette magát a nádrengetegbe, halakon, vadakon élt.*

Hol az Örömréten tűnt fel, hol a Karga-fenék környékén látták, hol a Karajánoson bo-lyongott, mint valami nyugtalan lélek. Bármerre ment, a nyakába kanyarított tarisznyájából elszórt egy-egy maréknyi mákot a mocsárból kiemelkedő, ember nem járta hátakon, laponyagokon.”

3 sovány, élehetlen

4 birbitél: lágy, finom mozdulatokkal babrál

5 Az író a lapalji szöszedetben megadja, hogy az ángária jelentése: zaklatás.

A közfelfogást, illetve a társadalomból a természetbe menekült ember nyomasztó különbségét hatásosan ellensúlyozza a „kis liphec ember” belső beszéde, amely a változó-múló emberi világgal dacoló örök természeti szépről elmélkedik.

„A Gergely-halom lábánál áhítattal nézett fel a domb tetejére: milyen magas és hatalmas! Úgy érezte, amíg világ a világ, ez a halom állni fog. A pogánynak már a hírét sem ismerik majd ezen a tájon, amikor ez a szép domb még mindig itt trónol a vidék fölött, és szemmel tartja az egymást váltó nemzedékeket. Ilyeneket gondolt.”

A negyedik jelenet a Pingyó-halom nevet viseli. A gazda magányos örömről szól. „A férfi a rengeteg mákgubóban gyönyörködött, megcsörgette egyiket is, másikat is, szinte becézgette és simogatta őket.” „Szeme a szárazulatot pásztázta, s arra gondolt, hogy mennyi mák elférne itt is.”

A magányt a következő, a záró mondat így hangsúlyozza: „A nádasban csendesen motyórékolt a szél”. Motyórékolt, azaz magában dübnyögve beszélgetett.

A befejező ötödik jelenet címe ismét *Karcagiújszállása*.

Körmendi Szűcs Sándor iránti tiszteletből meghagyja a „tizenkét zsák” termést. A bőség ismét meghozza a férfi „asszonyos” kedvét, de a sikerre még várnia kell. Az ember és a természet összhangja itt is tökéletes. Az ember lelkiállapota alkotta táj mintha médiuma lenne az embernek.

„A férfi becipelte a házba a tizenkét zsák mákot, aztán kijött, s olyan gangosan lépkedett végig a falun, akár egy rátartó csikós.

– Tizenkét zsák mák! – mondta elégedetten, csak úgy, magának.

Odamosolygott egy leányra.

– Egy ilyen koszlobár ember ne nézegesse az én lányomat! – racsított a lány anyja. A férfiban lecsihadt a büszkeség, szó nélkül elkotródott, igyekezett észrevétlenül elinalni a háza felé.

Még a szél is úgy perézsmítált, mint egy asszony.”

Lássuk be: túlzó, irreális elemmel van dolgunk. Hiszen a nyers realizmus, vagy ahogy Veres Péter mondaná, a „sült realizmus” illet le nem írta, hogy „tizenkét zsák mák” termett, kibővízve, s az is csak úgy össze-vissza elvetve, a hatalmas, 67 ezer holdas kiterjedésű karcagi határban: képtelenség!

Innen az események felgyorsulnak. Mindenki menti a török elől a neki legfontosabbat.

„A török csapat beözönlött, s ott találtak egy férfit gyertyával a kezében, aki tizenkét zsákot igyekezett a háta mögé elrejtetni.”

A török ijedelmé hasonló, mint a Szűcs-leírásban. Nyoma sincs a Móra-féle fellázadásnak, öntudatnak, fenyegetőzésnek.

„(...) Mutasd, mi van benne! – mutatott az egyik zsákra a handzsárral a lapos fejű török. A férfi kibontotta a zsákot, az egyik kezével fogta a zsák száját, a másikkal odatartotta a gyertyát. A félhomályos templomban a pogány fegyveresek rámeredtek a zsákra.

– Barut! (Puskapor!) – ordította a csapat vezére, és rohanni kezdett az ajtó felé.”

A történet befejezése egészen más Körmendinél, mint Szűcsnél vagy Móránál. Hőssé magasztosul Körmendi embere is. Például: nevet kap. Ráadásul az egész novellában itt szólítják meg először a nevéen, sőt: keresztnevéen! Sőt – szinte a régóta vágyott szerelmes ámulattal-áhítattal – ragadványnevet adnak neki: Mákos Balázs. A legnagyobb különbség az, hogy

Körmendi hőse társadalmi rangját nem az anyagi világban éri el, hanem – az író nagyon okosan csak sejteti inkább, az olvasó fantáziájára bízva a teljes kibontakozást – az érzelmi boldogulásban. Amíg Szűcs Sándor és Móra Ferenc a vagyoni és hatalmi motívumokat emeli ki, Körmendi a lelki világot. Körmendi az öröm archetípusával zárja a novellát, amelynek alig van cselekménye, inkább csak jellegzetes mozzanatok, impressziók felvillantásával és kitűnő arányérzékkel juttatja el a sovány, élhetetlen, „*kis liphec*” embert az emberi közösséghez.

Körmendi archaizáló, neologizáló, tájszavakat és egyéni leleményeket beemelő nyelve jól használja a néptől vett és a népnek visszaadott hangot.

A novella befejezésében a körmendis újtásból, a „beszélő táj” sugalmazásából is – hogy tudniillik csak a „*vaszka hold*”, a girhes hold jött fel, – arra következtethetünk: itt nincs semmiféle „romantizált” vagy mesebeli megoldás. Karcagújszállása világában megmaradt az éltető kun lelki realitás. Ezért a legvalószínűbb, a legéletközelibb, a leghihetőbb a három írás közül a Körmendié.

„*A karcagújszállási nép csak leste a templom ajtajában büszkén megjelenő gyertyás férfit.*

– *Balázs ! – mondta valaki, s hangja tele volt ámulattal. – Mákos Balázs.*

Ezt a nevet magasztalta mindenki a tömegben.

Feljött a vaszka hold.”

Mindhárom nagykun történetnek megvan a helye a lokális mítoszok irodalmi feldolgozásai között.

Felhasznált irodalom

- Körmendi Lajos
2001 Mákos Balázs. In: *Eső*. 1. sz. 103–108. p.
- Móra Ferenc
1977 A karcagi mák. In: Móra Ferenc: *Titulász bankója*. Móra Könyvkiadó. Budapest. 126–129. p.
- Szűcs Sándor
1977 Mákos Balázs. In: *Régi magyar vízivilág*. Magvető Kiadó. Budapest. 150–157. p.